

ББК 63.3 (2)

Археологический альманах, № 19 (сборник статей). Донецк: ООО «Алекс», 2008. – 307 с.

ISBN 978-966-8242-73-1

Том содержит публикации по проблемам каменного века Восточной Европы. Рассчитан на специалистов в области первобытной археологии и истории, студентов и преподавателей ВУЗов, краеведов.

Утвержден к печати Редакционно-издательским советом Института археологии НАНУ

Рекомендован к печати Ученым советом Донецкого областного краеведческого музея

Журнал зарегистрирован Донецким областным комитетом информации 9.12.1997 (ДЦ, №1263)

На обложке: археологическая экспедиция в ур. Выдыльха, бассейн р. Северский Донец, 2004 г.

Главный редактор:

Колесник А.В., к.и.н. (Донецк)

Редакционная коллегия:

Денисенко Е.И., заслуженный работник культуры Украины (Донецк)

Ильяшенко Т.В. (Донецк)

Зализняк Л.Л., д.и.н. (Киев)

Отрощенко В.В., д.и.н. (Киев)

Леонова Н.Б., д.и.н. (Москва)

Терпиловский Р.В., д.и.н. (Киев)

Чабай В.П., д.и.н. (Киев - Симферополь)

Гершкович Я.П., к.и.н. (Киев)

Полидович Ю.Б., к.и.н. (Донецк)

Усачук А.Н., к.и.н. (Донецк)

Цимиданов В.В., к.и.н. (Донецк)

Рецензенты:

Степанчук В.Н., д.и.н. (Киев)

Кухарчук Ю.В., к.и.н. (Киев)

© Донецкий областной краеведческий музей

© авторы

НОВІ ПАМ'ЯТКИ КАМ'ЯНОГО ВІКУ НА ХАРКІВЩИНІ

Спіжко І. А.

Палеолітична експедиція Харківського історичного музею протягом останніх років веде дослідження на південному сході області. Наслідком цих робіт стало відкриття ряду нових пам'яток кам'яного віку.

В Балаклійському районі біля с. Волобуєвка зафіксоване місцезнаходження артефактів кам'яного віку (рис. 1, 1). Територію вздовж р. Чепель, невеличкої правої притоки р. Сіверський Донець в 1931 та 1941 роках було обстежено М. В. Сибільовим. Поблизу с. Волобуєвка ним локалізовано чотири пункти. На правому березі р. Чепель крем'яні відщепи, нуклеуси, уламки знарядь зустрічались, за даними М. В. Сибільова, в тій частині берега, якої сягає вода під час повені. Крем'яні відщепи також було знайдено на терасі та вище, на лузі, де зустрічались також великі відщепи і жовна.

Наступні три пункта локалізовано на лівому березі р. Чепель. На території села, поблизу моста, М. В. Сибільов зафіксував сліди стоянки з кварцитовим інвентарем, зазначивши, що вона розташована на плато з крутими розмитими річкою схилами. В нижній частині схилу, майже у підшви, помітні скупчення кварцитових жовен, а вище майже весь схил вкритий дрібними кварцитовими відщепами і платівками. Знаряддя було знайдено тільки одне, і, як пише М. В. Сибільов, «сумнівне».

Нижче за течією р. Чепель – «стоянка 1» М. В. Сибільова. Він описав це місце як зручне для поселення та зазначив, що більша частина пам'ятки забудована сільськими садибами. Тут було зібрано численні крем'яні відщепи, платівки, нуклеуси. Поруч зі «стоянкою 1» «стоянка 3» - в зрізах крутих глинистих схилів зустрічались, за М. В. Сибільовим, виключно кварцитові відщепи і платівки [Сибилев, 1941].

В 1989 р. цей район оглянув Ю. В. Буйнов і зробив припущення, що тут знаходилося місце виробітку крем'яної сировини, позначене ямами та викидами у вигляді кіл над ними. Він повідомив, що профіліям спостерігались у зрізі схилу берега р. Чепель на протязі 1,5 км від с. Волобуєвка

в напрямку с. Чепель [Брезанская и др., 1994, с. 47].

Під час розвідки 2004 р., в якій брав участь О. В. Колесник, якому я вдячна за співпрацю та консультації, була обстежена ділянка вздовж обох берегів р. Чепель довжиною приблизно 1 км від с. Волобуєвка в напрямку с. Чепель. З'ясовано, що означені місця виробітку візуально не фіксуються.

Під час огляду території на схід від с. Волобуєвка вздовж правого берега р. Чепель було встановлено, що крем'яні артефакти у великій кількості зустрічаються на мисоподібній площадці, що обмежена вигином берегу річки та давньою балкою, яка простежується пониженням рельєфу. Висота площадки над рівнем річки складає приблизно 10 м. Підйомний матеріал було зібрано головним чином на бровці тераси. Основна площа мису розорується і під час огляду була засіяна сільськогосподарськими культурами. У вертикальному розрізі схилу берега річки видно виходи корінних порід, що складаються з низькоякісного кварциту та мергеля. Вироби з кварциту, про наявність яких згадував М. В. Сибільов, не знайдені. Куски кварциту, що трапляються, не мають слідів обробки. У верхній частині цього стратиграфічного горизонту зустрічаються перевідкладені кремні в формі ніздрюватих конкрецій розмірами 10-15 см. Кремнінь низької якості, чорного та темно-сірого кольору, з тонкою вапнистою кіркою, в середині багато каверн та включень. Пластичні якості сировини невисокі: кремнінь дає раковистий злам з грубою хвилястою поверхнею. На поверхні краю площадки біля річки, власне на полотні ґрунтової дороги, були зібрані вироби з кременю, в тому числі і лусочки. Весь зібраний кремнінь розпадається на дві групи: з патиною і непатинований.

Патинованих крем'яних виробів 9: це косоретушний різець на первинному відщепі (рис. 2, 1), 7 відщепів і 1 лусочка. Більша частина патинованих кременів була знайдена на ділянці, де плейстоценові суглинки виходять на поверхню. Ця група може бути визначена як пізньопалеолітична.

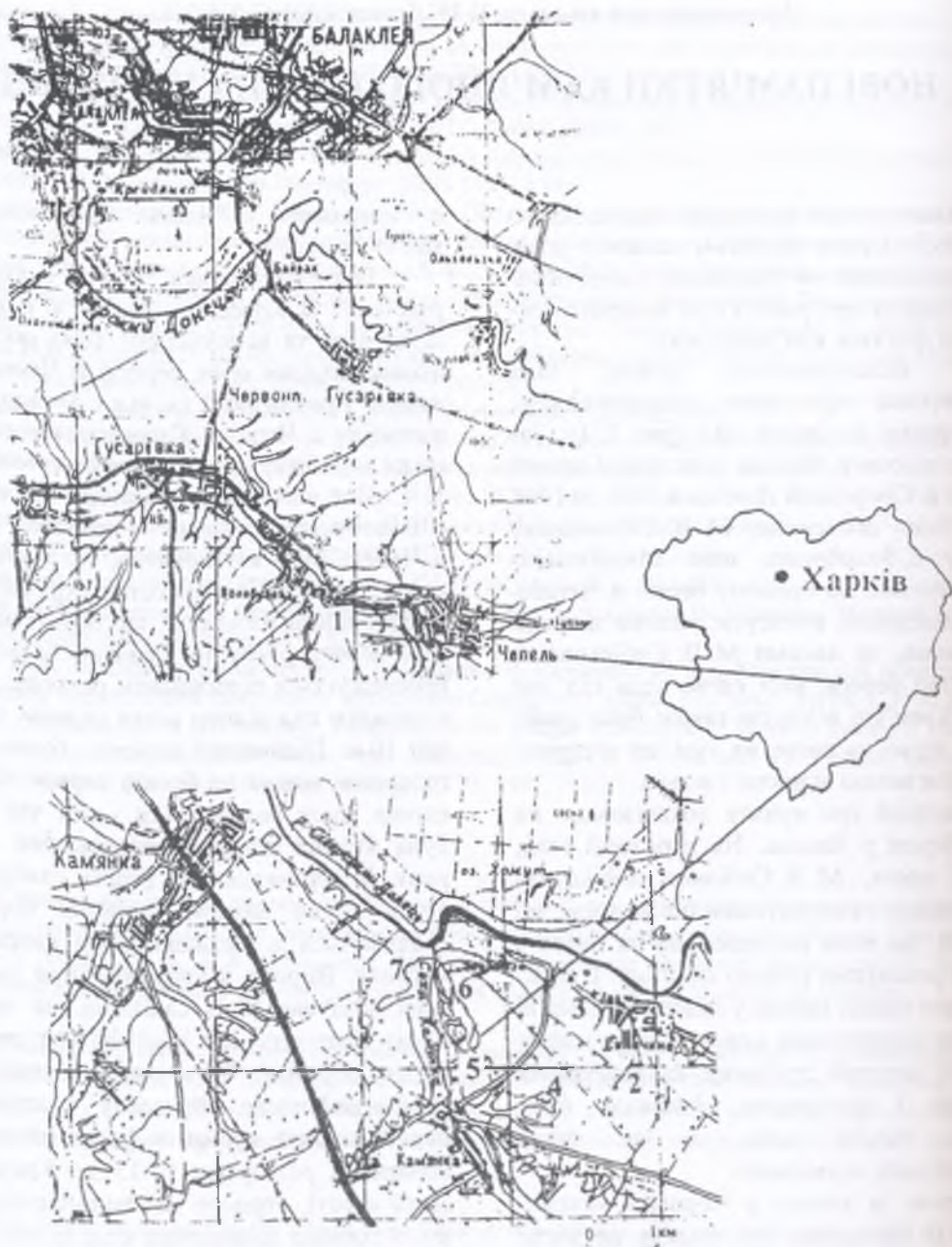

Рис. 1. Нові місцезнаходження кам'яного віку на Харківщині: 1 – Волобуевка, 2 – Синичине 1, 3 – Синичине 2, 4 – Суха Кам'янка 1, 5- Суха Кам'янка 2, 6- Суха Кам'янка 3, 7 – Кам'янка.

Колекція неспатинованих кременів налічує 35 екземплярів і складається із заготовки одноплощинного клиновидного нуклеусу (рис. 2, 2), біфасіально оббитого шматка кременю (рис. 2, 5), 22 відщепів, з яких 2 мають невеличкі ретушовані ділянки (рис. 2, 3, 4), 11 лусочек (з них 3 напівпервинних). Судячи з форми нуклеусу, ця колекція може бути віднесена до неолітичного часу. Також тут було підібрано дрібний фрагмент стінки глиняної посудини цеглистого кольору, в зламі – буро-чорного кольору, в тісті – зерна піску.

На території Ізюмського району було оглянуто територію між селами Синичине та Кам'янка. В околицях села Синичине зафіксовано 2 пункти локалізації крем'яних артефактів: Синичине-1 та Синичине-2.

Місцезнаходження **Синичине-1** розташоване в 300 м на південний захід від с. Синичине, в 250 м на південний захід від майстерні, яка досліджувалась експедицією Харківського історичного музею у 1989-2002 рр. (рис. 1, 2). Невелике скупчення кременю зі слідами обробки локалізовано вздовж ґрунтової дороги, що обмежена лісо-

вими насадженнями, вище майстерні Синичине по схилу вододільного плато. Кремій зустрічається на місці відслонення кори вивітрювання крейдяних порід. Тут безпосередньо під дерном відслонюється мергелева щабінка, яка містить різні за розміром шматки кременю та крем'яні жовна. На ділянці довжиною приблизно 30 м було знайдено 5 непатинованих відщепів із сірого крейдяного склоподібного кременю.

Місцезнаходження **Синичине-2** розташоване в 300 м на захід від с. Синичине, на полі, що обмежено невеликою балкою та дорогою, що веде від турбази до с. Суха Кам'янка (рис. 1, 3). Тут на поверхні, що розорюється, були зібрані наступні артефакти: різець на масивній двоскатній платівці (рис. 3, 7), трьохплощадковий нуклеус (рис. 3, 8), крупна реберчаста двоскатна платівка, сколота із заготовки нуклеусу, нуклевидний уламок, 7 відщепів (з них 2 - напівпервинні). Сировиною для виготовлення зазначених артефактів слугував темно-сірий якісний крейдяний кремій. Вироби вкриті патиною від молочно-білої до легкої димчастої. Однозначно визначити дату цього комплексу матеріалу не можливо: різець, скоріш за все, можна віднести до пізньопалеолітичного часу, реберчаста платівка - типовий продукт виробництва енеолітичних призматичних нуклеусів.

На правому березі р. Суха Кам'янка - невеличкої правої притоки р. Сіверський Донець - зафіксовано 3 пункти локалізації крем'яних артефактів. Місцезнаходження **Суха Кам'янка-1** розташоване на мисоподібній площадці у верхів'ях одвершку балки на правому березі р. Суха Кам'янка, в 1 км на північний схід від села Суха Кам'янка (рис. 1, 4). Тут було знайдено патиновані дрібний відщеп та перетин двоскатної платівки.

Місцезнаходження **Суха Кам'янка-2** розташоване між двома невеличкими балочками на правому березі р. Суха Кам'янка, приблизно в 600 м на північний-північний схід від містка через р. Суха Кам'янка в селі Суха Кам'янка (рис. 1, 5). На задернованій поверхні схилу мису були зібрані: пренуклеус із кременю сіро-медового кольору, груба двоскатна тонка в перетині патинована платівка, масивна двоскатна реберчаста платівка без патини, патинована лусочка.

Місцезнаходження **Суха Кам'янка-3** являє собою майстерню з обробки кременю

площадкового типу. Воно знаходиться в 1,5 км на північний схід від с. Суха Кам'янка, на поверхні високої тераси правого корінного берега р. Суха Кам'янка, в 700 м на південний-південний схід від місця впадіння р. Суха Кам'янка до р. Сіверський Донець (рис. 1, 6). Поверхня тераси розорюється, на ній зустрічаються розпорошені на великій площі численні сліди обробки кременю. Збір підйомного матеріалу проводився на ділянці 100x100 м, хоча потенційні розміри майстерні набагато перевищують цю площу. Тут було зібрано наступну колекцію: 2 заготовки одноплощадкових призматичних нуклеусів (рис. 3, 3), човноподібний двоплощадковий нуклеус з пласким фронтом (рис. 3, 2), призматичний віджимний двоплощадковий нуклеус з округлим перетином (рис. 3, 1), масивна реберчаста платівка, масивна овальна біфасіальна заготовка (преформа сокири) (рис. 3, 4), 4 дисковидні заготовки (рис. 3, 5), 25 відщепів, з яких 8 - напівпервинні, 1 - вторинний відщеп з ретушованою ділянкою (рис. 3, 6), на 2 відщепах - ретуш утилізації; та 1 лусочка. Для обробки застосовувався напіврозорий крейдяний кремій сірого кольору. Матеріал майстерні можна датувати неолітичною епохою.

Біля впадіння в р. Сіверський Донець р. Суха Кам'янка, в 1,5 км на південний схід від с. **Кам'янка** зафіксовано залишки багатопшарового поселення (рис. 1, 7). Пам'ятка знаходиться на мису, що являє собою горизонтально виположену терасу, підняту над рівнем р. Сіверський Донець на 8-10 м. Поверхня мису розорюється. Тут було зібрано численний підйомний матеріал, що розпадається на комплекси пізнього палеоліту, неоліту, комплекс бронзового віку та раннього середньовіччя. Нажаль, оранка знищила всі культурні шари, крім пізньопалеолітичного, який постраждав частково. Протягом 2005-2007 рр. він стаціонарно досліджується і результати публікуються [Сніжко, 2005, с. 20-21; 2007, с. 339-343].

На поверхні мису були зібрані крем'яні вироби, які можна датувати *неолітичним часом*. Колекція налічує 58 артефактів, які будуть охарактеризовані за групами. Першу групу утворюють нуклеуси, їх фрагменти та заготовки. До неї увійшли: залишковий одноплощадковий нуклеус з сегментовидним робочим фронтом та пласкою тильною сто

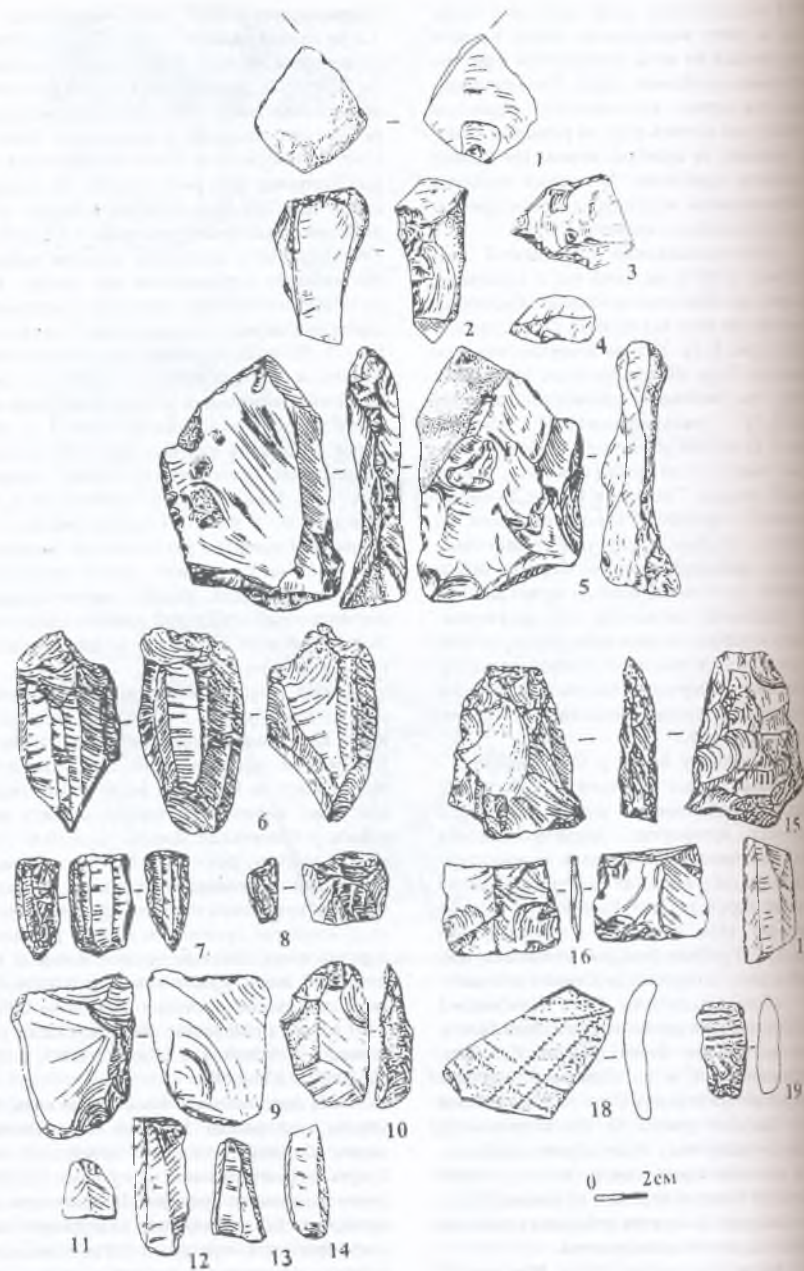

Рис. 2. Знахідки, зроблені біля с. Волобуєвка (1-5) та с. Кам'янка (6-7).

Рис. 3. Крем'яні знаряддя: 1-6 – Суха Кам'янка 3; 7-8 – Синичине 2.

роною, що призначався для виготовлення віджимних платівок та мікроплатівок (рис. 2, 7); фрагментований віджимний призматичний нуклеус з округлим перетином (рис. 2, 6); фрагмент призматичного нуклеусу (рис. 2, 8); заготовка призматичного нуклеусу; заготовка олівцеподібного призматичного нуклеусу донецького типу, має одну пласку сторону та дві реберчасті поверхні, що сходяться.

Процес розщеплення ілюструють скори оформлення і підправки: 2 скола підправки нуклеусу, зняті з боку (один - масивний скол підправки двоплощадкового нуклеусу); 2 реберчасті двоскатні платівки. Відщепів зібрано 42, з них 2 первинні, 12 напівпер-

винних, 28 вторинних (на одному ретушовані ділянці - рис. 2, 9). Група платівок налічує 6 екземплярів, з них 4 цілих (рис. 2, 12-14) і 2 фрагменти (рис. 2, 11). Знаряддя представлені грубим концевим скребком на масивному напівпервинному відщепі (рис. 2, 10).

Кілька знахідок із підйомного матеріалу, вірогідно, можна датувати *енеолітичною епохою*. Це два фрагменти трикутного наконечника спису (рис. 2, 15-16) та перетин трикутної платівки з ретушованими краями (рис. 2, 17).

На поверхні мису зібрано колекцію предметів, які складають комплекс *бронзового віку*. Це ліпна кераміка, серед якої пред-

ставлені: фрагмент стінки ліпного горщика червоно-цеглистого кольору з орнаментом у вигляді перехрещених ліній, нанесених зубчастим штампом, в тісті домішки зерен піску (рис. 2, 18) (описаний фрагмент можна віднести до покровського етапу зрубної культури); фрагмент вінчика сосуда блідо-жовтого кольору відігнутий назовні, прямо зрізаний, в тісті домішки шамоту і піску; фрагмент вінчика сосуда сіро-бурого кольору з орнаментом у вигляді паралельних горизонтальних ліній, нанесеним перевитою мотузкою, в тісті домішки шамоту і піску (рис. 2, 19) (його можна віднести до катакомбної культури); фрагмент ледь відігнутого вінчика неорнаментованого горщика червоно-бурого кольору, в тісті домішки шамоту і піску; фрагмент дна ліпного горщика з частиною розширеного догори тулуба, дно плоске з ледь помітним рантом, колір бурувато-сірий, в тісті велика кількість домішок шамоту і піску. Також до цього комплексу можна віднести фрагмент циліндричного знаряддя з каменю з опуклою основою, зовнішня поверхня добре зашліфована.

Серед знахідок із підйомного матеріалу можна виділити групу речей, що складають комплекс *раннього середньовіччя*. До нього належить кругла сердолікова бусина, усікнена з двох боків, з каналом, свердленим з обох сторін; залізний черешковий ніж з прямою спинкою і трикутним в перетині лезом; 3 фрагменти овальних в перетині ручок

амфор; 3 фрагменти стінок амфор червоно-цеглистого кольору, в тісті домішки шамоту і піску; фрагмент стінки сосуда, орнаментований дрібним зональним рифленням, чорний в зламі; фрагмент стінки сосуда, орнаментований горизонтальним рифленим орнаментом, виконаним зубчастим штампом, світло-коричневого кольору; фрагмент вінчика сосуда заокруглений зверху, світло-червоного кольору; фрагмент придонної частини сосуда із закраїною; фрагмент кам'яного оселка. Описані знахідки можна віднести до салтівської культури VIII-X ст.

Таким чином, можна констатувати, що на мису в місці злиття річок Суха Кам'янка і Сіверський Донець, людське поселення існувало з перервами з часів пізнього палеоліту до раннього середньовіччя. Оранка знищила всі культурні шари, крім пізньопалеолітичного, який зруйновано лише частково.

Отже, на карті пам'яток кам'яного віку, розташованих на території Харківської області, з'явилися нові пункти. Місцезнаходження Синичине-1, Суха Кам'янка 1-2 знаходяться на землях, що не задіяні у сільському господарстві, їх поверхня задернована і подальша доля поки не викликає занепокоєння. Натомість пам'ятки, відкриті біля с. Волобуєвка, Кам'янка, місцезнаходження Синичине-2, Суха Кам'янка-3 зазнають щорічного руйнування і можуть не дочекатися своїх дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

- Березанская С. С., Цвек Е. В., Ключко В. И., Ляшко С. Н. Ремесло эпохи энеолита-бронзы на Украине. К., 1994.
- Сибилев Н. В. Экскурсии 1941 г. (дневник, автограф). – Науковий архів Інституту археології НАН України, фонд 16, справа 95.
- Сніжко І. А. Нова стоянка давнього кам'яного віку на Харківщині// Проблеми дослідження пам'яток Східної України: матеріали II-ї Луганської міжнародної історико-археологічної конференції, присвяченої 85-річчю Луганського обласного краєзнавчого музею. К.:Шлях, 2005. С. 20-21.
- Сніжко І. А. Нова пам'ятка пізнього палеоліту на Харківщині// Археологічні дослідження в Україні 2005-2007 рр. Вип. 9. К. Запоріжжя: ІА НАН України, Дике Поле, 2007. С. 339-343.

Публікація присвячена введенню до наукового обігу нових пам'яток кам'яного віку, що розташовані на території південного сходу Харківської області.

Публікація посвящена введенню в научний оборот нових пам'яток каменного века, расположенных на территории юго-востока Харьковской области.

The publication covers the introduction into science of new sites of Stone Age, which are situated in the south-east of Kharkiv region.

Стаття надійшла до редакції II.2008